

13. Смирнов С. Д. Психология образа: Проблема активности психического отражения. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 231 с.
14. Ткаченко О.М., Піскун В.М. Розробка принципу розвитку в психології / Психологія. – К.: Радянська школа, 1986. – Вип. 25. – С. 12-19.
15. Хайкин В. Л. Активность (характеристики и развитие). – М.: Моск. психол.-соц. ин-тут; Воронеж: Изд-во НПО “МОДЭК”, 2000. – 448 с.

The theoretical analysis of activity comprehension in psychology has been realized in the article. It was proposed to consider a measure of prevailing of inner determination war the outer one as the measure of person's activity.

Key words: activity, action, individual.

Отримано: 18.09.2008.

УДК 159.922.73:316.356.2-058.855

В.І. Снівак

Особливості входження дитини у нову родину

Стаття присвячена питанню входження дитини у нову сім'ю.

Ключові слова: входження, сім'я, дитина, соціальний працівник, прийомний.

Статья приурочена вопросу входжения ребенка в новую семью.

Ключевые слова: вхождение, семья, ребенок, социальный работник, приёмный.

Процес входження дитини у нову сім'ю є складним, напруженим, часто супроводжується різними суперечками як у житті дитини, так і її прийомних батьків.

Основні напрями роботи на етапі входження дитини у нову родину наповнюються власне індивідуальним конкретним змістом з урахуванням не лише рекомендацій спеціалістів, а й поведінкових проявів дитини в період її звикання до нової сім'ї. Спектр цих проявів досить широкий. З власного досвіду

спостережень наведемо декілька прикладів такої поведінки дітей у сім'ї.

Хлопчик Коля, 4 роки, спочатку в прийомній сім'ї поводився неприродно скуто та напружено. Як з'ясувалося пізніше, він боявся, що прийомна родина поверне його до інтернату.

Ксюша, 2 роки, з'явившись у прийомній родині, зовсім не реагувала на оточуючих. У соціального працівника і прийомних батьків навіть виникли побоювання, що в неї є проблеми зі слухом. Пізніше з'ясувалося, що слух у дівчинки нормальний, а в такий спосіб виражалася її педагогічна занедбаність.

Наталка, 12 років, спочатку закривалася у своїй кімнаті і годинами сиділа сама.

Сашко, 6 років, спочатку був дуже замкнутий і агресивний.

Брати Юра і Женя потрапили в прийомну родину після того, як їхню матір посадили до в'язниці. Діти постійно пишуть їй зворушливі листи і чекають на її повернення.

Спогади *Люди* про рідну матір ідуть у раннє дитинство. У свої 15 років найстрашнішим сном Люди є сон про те, як її забирає рідна мати.

При входженні дитини у нову сім'ю і дитина, і сім'я мають разом пройти й пережити два особливо відповідальні періоди:

А. Перший період входження дитини у нову родину

Особлива увага приділяється першій зустрічі прийомних батьків із дитиною. Тут важлива попередня підготовка з обох сторін. Довелось спостерігати, як хвилюються перед зустріччю навіть немовлята: вони збуджені, довго не можуть заснути, неспокійні, вередливі. Старші діти відчувають острах і звертаються до оточуючих дорослих (вихователів, медичних працівників) з проханням нікуди їх не віддавати, залишити в дитячому будинку, лікарні, хоча раніше виявляли готовність жити в сім'ї, поїхати куди завгодно.

Буває, що малюк з будинку дитини на першій зустрічі лякається чоловіків, довго не може звикнути до нового батька. Це відбувається тому, що в дитячих закладах частіше працюють жінки, чоловіки незвичні для дитини.

А може статися й так, що, стомившись від великої кількості жінок, дитина готова віддати перевагу чоловікові, зовсім ігноруючи нову матір.

Варто набратися терпіння і піклуватися про нового члена сім'ї, сховавши образи, й це дається взнаки; не ображатися на

дитину, якщо вона віддає перевагу комусь одному з членів сім'ї. Встановити контакт із дитини найлегше через цікаві іграшки, предмети, подарунки. Підбираючи їх, доцільно враховувати вік, стать, інтереси, рівень розвитку дитини. Не варто організовувати свято з приводу приходу дитини в сім'ю. Краще, якщо входження дитини в родину відбуватиметься без зайвого збудження, метушні, за спокійних обставин. Перші дні небажано запрошувати у дім гостей, нових людей. Адже навіть позитивні емоції, викликані новими умовами життя, можуть спровокувати невротичні реакції. Свято можна організувати пізніше, коли дитина й батьки заспокоються. Не варто в цей період зловживати походами в гості або часто відвідувати незнайомі місця. Потрібно зжалитись над незміцнілою нервовою системою дитини. Якщо є можливість, то на початку можна відвідувати ті місця, де вона жила раніше. Можна піти в гості в дитячий будинок, будинок малюка.

Можливо, для встановлення контакту з дитиною доведеться нібито потурати її бажанням, поступатись заведеним порядком, порушувати традиції, пристосовуватись до дитини.

Ще одна проблема. Чимало дітей, взятих із будинку дитини або дитячого будинку, бояться спати самі чи залишатися в кімнаті без дорослих. Адже, вони майже все життя знаходились серед ровесників чи дорослих, які їх опікували. Такі діти не звикли бути наодинці. Тому на перших порах потрібно поставити їй ліжечко до себе в спальню або перебувати з нею в кімнаті, поки дитина не засне.

Наприклад, однією з умов вживання "важких" дітей у нову сім'ю є гра в карти. Навіть, якщо ви не любите карти чи подібні ігри, слід піти дитині назустріч, вміло використовуючи цей факт для більш близького знайомства з дитиною. Можна попросити її навчити вас грати в таку гру чи розповісти правила гри. Потім поступово можна вибрати будь-яку лінію поведінки:

- використати можливості ігор у карти для розвитку кмітливості дитини (показати інші ігри, фокуси, математичні таємниці);
- піддатися її бажанню зіграти;
- проявити несприйняття такої розваги, знайти більш гідну й корисну для дитини заміну.

У спілкуванні з дитиною не може бути місця жорстким та категоричним вимогам. Обмеження, покарання, засудження

краще використовувати пізніше, коли дитина звикне до нових умов, сприйме дорослих як своїх рідних. На деякий час слід забути фразу: “У нашій сім’ї так не робиться”. Варто рахуватися зі звичками новою члена сім’ї, спробувати відчувати його стан. Адже й дорослим незручно буває у новому, незнайомому місці, вони відчують розгубленість у незвичних для себе умовах. Не можна обмежувати з самого початку свободу дитини, оскільки заборонами в цей період важко досягти прихильності маленької людини. Можна, навпаки, створити бар’єр у взаємостосунках та викликати протест.

Батькам варто взяти до уваги, що в дитячому будинку був певний розпорядок дня. Щоб входження дитини в сім’ю було більш природним, варто обов’язково дізнатися про режим життя в дитячому будинку чи інтернаті, намагатися його дотримуватись. Привчати дитину до нового розпорядку в цей період слід поступово, тактовно, м’яко, але постійно нагадувати про те, що вона забула (це природно для будь-якої людини, навіть дорослої, яка опинилася в нових умовах).

Вимоги щодо режиму, місця для розташування речей слід чітко визначити, обговорити з дитиною й постійно, не залишаючи дрібниць, нагадувати їй про необхідність дотримуватися встановлених правил. А головне, необхідно самим в усьому бути прикладом для наслідування, адже дитина спостерігає за батьками, копіює їхні дії, не завжди пам’ятаючи про слова. Немає необхідності в цей період заперечувати ті форми поведінки, які нешкідливі для дитини і які не створюють проблем для навколишніх.

Якщо батьки не знають, що робити з пустуном, який аж ніяк не може заспокоїтись, потрібно взяти “тайм-аут” для себе та дитини. Залишившись на самоті, діти швидко заспокоюються, адже одному не так весело, і немає для кого влаштувати “концерт”.

Деякі діти після входження в нову сім’ю демонструють таку рису характеру, як жадібність. Це можна пояснити тим, що дитина раніше майже не мала особистих речей – все було спільним. Нові умови життя, нові предмети, незнайомі речі, незвична їжа призводять до появи синдрому “моє”. Все нове, що з’являється чи потрапляє на очі, дитя намагається сховати від сторонніх очей, у таємні куточки; розлучитися з новою річчю, іграшкою, ласощами спочатку вона, дійсно, не в змозі. І

поділитися з кимось своїм придбанням для дитини психологічно дуже важко: їй важко зрозуміти, що ніхто не забере у неї речі й іграшки. Тому звинувачувати в жадібності й вимагати, щоб дитина обов'язково з кимось ділилася, в цей час не варто, хоча ззовні висловлювати здивування й нерозуміння з цього приводу можна.

Дітям важко переживати великі емоційні навантаження, в цей період слід намагатися не ходити з ними до магазинів. Отже, можна попередити вередування й істеріку з приводу “купи все”, що потрапило на очі.

Окремою проблемою для батьків є запас ненормативної лексики, якою дитина “оволодіває” в інтернаті, дитячому будинку, кризовій сім'ї. Один із батьків роздумував: “Як тільки чотирирічний Сергійко при звичаївся, він видав нам “такий репертуар” пісенок, що ми розгубилися і не знали, як на це реагувати. Зробили вигляд, що нічого нового ми не почули, і не випитували, звідки це у нього. Чи вірно ми вчинили?”.

Батьки все зробили правильно. Швидше за все, репертуар, що не отримав емоційної підтримки та оцінки, згодом забудеться й зникне.

Варто уважно вислуховувати розповіді дитини з минулого досвіду. І, хоча вони не завжди можуть бути правдивими, це допоможе краще зрозуміти нового члена сім'ї, швидше встановити з ним контакт і довірливі стосунки. Заборона чи небажання слухати можуть поглибити наявні проблеми дитини.

Дитина в цей період може відчувати і радість, і тривогу одночасно, тобто вона перебуває у тривожно-збудженому стані. Це помітно тому, що дитина стає метушливою, непосидючою, не може довго зосередитися на одній справі, за все береться. Психічний стан дитини в цей період дуже нестійкий, вона не в змозі запам'ятати багатьох нових людей. Тому не потрібно дивуватись, якщо вона інколи забуває, де мама, тато, не відразу каже, як їх звати, плутає імена, родинні зв'язки, неодноразово запитує “як тебе звати”, “а що це таке”. І водночас зовсім несподівано, здавалось би, досить часто згадує біологічних батьків, епізоди, факти з минулого життя, починає спонтанно ділитися враженнями. А якщо дітей навмисно запитувати про минуле життя, деякі з них відмовляються відповідати або роблять це неохоче. Це свідчить не про погану пам'ять, а

пояснюється надлишком вражень, які дитина не в змозі засвоїти.

У перші дні перебування дитини в сім'ї важко сприймається її надмірна допитливість. Усі нормально розвинені малюки дуже цікаві. Особливий інтерес вони виявляють до техніки й до всього того, що рухається, що є джерелом звуку, світла, до предметів, яких раніше ніколи не бачили (не відходять від телефону чи телевізора, пробують скуштувати мило, видавлюють пасту, виливають шампуні, парфуми, із задоволенням малюють фарбами, олівцями, рвуть книги, ламають дорогі речі, іграшки).

Тому найпростіший спосіб уникнути неприємностей та зберегти гарні стосунки – завчасно сховати ті предмети, які особливо дорогі, а корисні для дитини речі розкласти на видних місцях, так, щоб їх було зручно взяти. Також потрібно з'ясувати разом з дитиною, що її цікавить, показати, як можна цим користуватися, дати можливість спробувати (краще всього до тих пір, поки не набридне), після чого показати, де це має лежати, зберігатися. Цікаво спостерігати, якою допитливою стає дитина, запитуючи про все, що її оточує. Слід намагатися задовольнити її допитливість: про все, що викликало інтерес, розказати, показати, щоб не дати погаснути розбудженому пізнавальному інтересу.

Деякі діти, навпаки, після приходу у прийомну сім'ю стають пасивними, замкнутими. Дитина замикається в собі, відчуває страх, стає похмурою, уникає контактів, не розмовляє майже ні з ким, не розлучається зі старими речами, іграшками, боїться їх загубити, часто плаче, просить повернути її до дітей чи знайомих дорослих. На спроби встановити контакт відповідає або агресією, або, навпаки, апатією, депресією. Замикаючись у собі, дитина немовби захищає своє "Я".

У такому випадку не варто наполягати на тому, щоб привернути дитину до себе, а дати їй час призвичаїтись та придивитися. Застосування м'якого стилю спілкування, без вимогливих інтонацій, усунення того, що дитину відлякує, повага до її особистого простору – основні вимоги до поводження дорослих з такою дитиною.

Випадково, немовби розмовляючи між собою або діючи для себе, необхідно залучати дитину до спілкування та спільних

дій. Психологи зазначають, що у встановленні контакту з такою дитиною особливо допомагають ігри в театр. Дитину приваблює дія, вона відчуває задоволення, більшою мірою відкривається для членів родини. Завдання дорослих – відчуті з боку дитини найменший рух назустріч.

Існує й інший тип поведінки, коли дитина бажає спілкування, виявляє активність, але вона носить негативне забарвлення. Дитина демонструє зневагу до правил, до справ, до будь-якої вимоги, висловленої навіть у м'якій формі. Агресивність характеризується імпульсивністю, роздратуванням. Внутрішнє напруження виливається в прагненні побитися: дитина б'є й ламає те, що потрапляє під руку. В багатьох випадках для встановлення контактів з такою дитиною слід звертатися по допомогу до психолога.

Б. Другий період входження — проблеми перших чотирьох місяців перебування дитини у новій сім'ї.

Пройшов певний час. Дитина звикла до багатьох речей, дорослі – до нової ролі й набули першого батьківського досвіду. З'являється менше запитань, впевненість та знання, як діяти в тому чи іншому випадку. Але це не означає, що надалі ніяких проблем не буде.

Найскладнішим часом для дитини є перші чотири місяці життя в сім'ї, оскільки, при звичаї до нових умов, дитина шукає лінію поведінки, яка б задовольнила прийомних батьків. Дуже важливо простежити за поведінкою дитини й зрозуміти її причини.

Спочатку майже всі діти беззаперечно підкоряються правилам, поки це нове. Але новизна вражень зникає, і дитина, намагаючись поводитися як раніше, придивляється, що подобається оточуючим, а що ні. Відбувається дуже болісний процес ломки сталого стереотипу поведінки.

Тому батьки не повинні дивуватися, якщо весела, активна дитина раптом стає вередливою, часто й довго плаче, починає битися з братом чи сестрою, робить навмисно те, що їм не подобається. А похмура, замкнута дитина виявляє інтерес до оточення, особливо, коли за нею ніхто не спостерігає. Вона або діє тихенько, або стає дуже активною, бажаючи привернути до себе увагу.

У деяких дітей може проявлятися регрес у поведінці: втрачаються набуті навички (вже не проситься на горщик,

поновлюється енурез, діти перестають говорити або починають заїкатися, їм знову не подобається чистити зуби, прибирати ліжко, дотримуватися порядку), якщо вони не були привчені до нього раніше, оскільки зникла новизна вражень. Це є об'єктивним показником значущості для дитини колишніх взаємовідносин. Яскраво виявляється відсутність навичок і звичок, необхідних для життя в сім'ї.

У цьому випадку дорослі повинні знайти прийоми, які допоможуть зробити одноманітні дії привабливими, і тут на допомогу часто приходять гра, організація змагання, похвала за будь-яке, навіть найменше, досягнення.

Важливу роль у цей період відіграє особистість батьків, їхня здатність до контактів, вміння встановлювати довірливі відносини з дитиною. При цьому прийомні батьки мають проаналізувати свою поведінку, стиль життя, стосунки між дорослими членами сім'ї та дитиною, між собою.

Якщо дорослі вибрали правильну лінію поведінки, дитина сама відмовиться від того, що не одержало підтримки та схвалення. Якщо ж тактика неправильна, дитина тихенько може робити “на зло” або просто уникати спілкування.

Іноколи дитина намагається повернутися до попереднього способу життя: проситься до дітей, з якими раніше спілкувалася, згадує вихователів, ідеалізує біологічних батьків й колишнє життя, а буває, що діти 12-13 років втікають із нової сім'ї.

Варто пам'ятати, що для кожної дитини дуже важливо мати визнання інших людей. Поки діти відчують добре ставлення до себе – все нормально, вони впевнені в собі. Якщо ж навпаки, то, намагаючись самоутвердитись, вони можуть змінити свою поведінку в одному з чотирьох напрямів:

- вимагати надмірної уваги до себе, бути нав'язливими, настирними, здійснювати безглузді вчинки, дії, щоб привернути увагу до себе;
- пручатися й наполягати на своєму, не приймаючи ніяких аргументів, переконань;
- зводити рахунки, мстити;
- демонструвати безпорадність, беззахисність, слабкість (щоб дати їм спокій).

Коли батьки помічають схожі зміни в поведінці дитини, варто поглянути на себе з боку й задуматись над такими питаннями:

- Чи не занадто вони опікують дитину (намагаються все робити за неї або занадто тривожаться, не впевнені у своїх діях, вчинках)?
- Чи не забагато їй дозволяють, а коли слід поставити вимоги й виявити наполегливість, бояться зіпсувати стосунки і все вибачають?
- Чи не позбавляється дитина самостійності у вчинках, прийнятті рішень?
- Чи може батьки занадто прискіпливі, настирливі, занудні?
- Чи не зловживають звинуваченнями, докорами, обмеженнями, покараннями?

Практика показує, що у вихованні краще дотримуватися “золотої середини”, яка не терпить категоричності, жорстко заданої програми і чітко розписаних дій. Гнучкість у взаєминах, спроможність враховувати ситуації, що виникають, й особливості тих, з ким маєш справу, – важливі складові батьківського успіху.

Уже в перші місяці можуть з’явитися психологічні бар’єри: несумісність темпераментів, рис характеру, звичок дорослих і звичок прийомної дитини.

У дітей, які виховувались у дитячих будинках, за час перебування формується свій ідеал сім’ї, в кожному живе очікування тата з мамою. З цим ідеалом пов’язується відчуття свята, прогулянок, ігор. Дорослі ж, зайняті побутовими проблемами, не знаходять часу для дитини, залишають її наодинці з собою (“йди пограйся”, “займись чимось”), вважаючи її дорослою, або занадто опікують, контролюючи кожен крок.

Дорослим у цей період може забракнути знань про особливості віку та вмінь встановлювати контакт. Спроби батьків використати свій життєвий досвід та досвід з того, як їх виховували, часто приречені на поразку. Виявляється різниця в поглядах на виховання у батьків, вплив авторитарної педагогіки, прагнення до абстрактного ідеалу, завищені або занижені вимоги до дитини. Часто процес виховання розглядається як виправлення вроджених недоліків. Зникає природність взаємин, радість спілкування. Замість природного сприйняття дитини може розвиватися прагнення підкорити її собі, своїй владі. Применшуються позитивні якості дитини: замість чуйного реагування на найменші досягнення – дитину

порівнюють з однолітками, рідними дітьми, часто не на користь прийомної дитини.

Про успішне подолання перших труднощів реабілітаційного періоду свідчить зовнішність дитини: змінюються колір і вираз обличчя, воно стає більш осмисленим, частіше з'являються посмішка, сміх. Дитина стає жвавішою, більш чуйною, "розквітає".

Було виявлено, що після вдалого переходу в сім'ю, у дітей покращується загальний фізичний стан та зовнішність, зникають деякі прояви алергії, припиняється енурез, збільшується вага дитини.

Пристосувавшись до нових умов, діти рідше згадують минуле. Коли дитині добре в сім'ї, вона майже не згадує про колишній спосіб життя, намагаючись оцінити переваги сім'ї. Діти дошкільного віку можуть запитувати дорослих, де вони так довго були, чому так довго їх шукали? Якщо дитина відчуває тепле і щире ставлення себе, у неї з'являється прихильність до батьків та почуття у відповідь. Тоді дитині легше дотримуватись вимог, вона адекватно реагує на прохання. Виявляє увагу й інтерес до справ сім'ї, бере посильну участь у всьому. Досить часто дитина сама помічає зміни, які сталися з нею, не без іронії згадує свою погану поведінку, якщо така була, співчуває та співпереживає батькам. Діти та батьки живуть життям звичайної сім'ї, якщо тільки батьки не відчувають страху перед обтяженою спадковістю й готові адекватно реагувати на вікові зміни дитини.

Прийомні діти своєю поведінкою вже не відрізняються від дитини, яка виховувалася у біологічних батьків. У разі ж появи проблеми, яка пов'язана з кризовим етапом вікового розвитку дитини, вона буде успішно вирішена, якщо батьки будуть професійними прийомними батьками.

Якщо ж прийомні батьки не змогли знайти шлях до серця дитини й встановити з нею контакт, то поглиблюються попередні негативні риси характеру особистості дитини (агресивність, замкнутість) чи нездорові звички (злодійство, паління, прагнення до бродяжництва) і те, про що зазначалось вище, мстивість або демонстрація безпорадності, вимоги надмірної уваги чи впертість, негативізм; тобто кожна дитина намагається власними силами захистити себе від несприятливих зовнішніх чинників.

Ускладнення стосунків між дорослим та дитиною, зміни в поведінці з'являються у будь-якої дитини у підлітковому віці, коли пробуджується інтерес до власного "Я", його коренів. Між дорослими і дітьми може з'явитися відчуження, втрачається щирість, довіра у взаєминах. Часто підлітки стороняться дорослих, у них вже є таємниці. Вони намагаються спробувати все для того, щоб ствердити своє дорослішання: палять, вживають алкоголь, лайливі слова.

Однолітки приваблюють їх більше, ніж дорослі, з'являється інтерес до осіб протилежної статі. Але не варто забувати, що таке явище простежується і в сім'ях з рідними дітьми. Головною причиною такої поведінки не є спадковість, а вікові особливості підлітка та гіркий досвід попереднього життя.

Не чекаючи, поки дитина вступить у складний підлітковий вік, потрібно якомога більше дізнатися про те, які сюрпризи вона може "видати" в цей перехідний, кризовий період у розвитку будь-якої людини. У разі потреби можна звернутися по допомогу до спеціалістів: психолога, шкільного вчителя.

Загалом, у батьків, які колись стануть близькими чужій дитині, особлива доля, їм доводиться виправляти помилки попереднього виховання. Причому, не все можна виправити, заглядати, з чимось доведеться просто змиритися. І, напевне, найголовніше не набити нових помилок. Як і лікарі, прийомні батьки зобов'язані керуватися чітким гуманним принципом – "не зашкодь дитині"!

The article is devoted to the problem of the child's entering in the new family.

Key words: entering, family, child, social worker, receiving.

Отримано: 8.09.2008.